

Aleksander Kiklewicz
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn
aleksander.kiklewicz@uwm.edu.pl

TEORIA DYSKURSU A STYLISTYKA¹

Słowa kluczowe: lingwistyka komunikacyjna, pragmatyka funkcjonalna, dyskurs, stylistyka, styl funkcjonalny

Keywords: communicative linguistics, functional pragmatics, discourse, stylistics, functional style

1. Badania w zakresie stylistyki oraz pokrewnych dyscyplin naukowych: retoryki, pragmatyki, lingwistyki tekstu, genologii, krytycznej analizy dyskursu i in., których przedmiotem jest sfera zachowań językowych, jak wskazują dane bibliometryczne, dominują w systemie współczesnej wiedzy lingwistycznej. Z prowadzonej przeze mnie analizy rosyjskiej bazy bibliograficznej INION wynika, że na badania tego pola tematycznego przypada ok. 26% wszystkich indeksowanych publikacji (Kiklewicz 2015c: 40). W bazie Instytutu Języka Niemieckiego (IDS) Uniwersytetu w Mannheimie ta liczba jest jeszcze większa – prawie 32%, czyli jedna trzecia wszystkich publikacji.

Jest czymś naturalnym i nawet oczekiwanym, że tak duża intensywność badań powoduje dywersyfikację w obrębie dziedziny naukowej. Dziś sfera zachowań językowych stanowi przedmiot dociekań kilku (m.in. wymienionych wyżej) dyscyplin i kierunków lingwistycznych. Z jednej strony przyczynia się to do wzbogacenia wiedzy o performacyjnych, komunikacyjnych, pragmatycznych aspektach języka, ale

---

¹ Artykuł powstał w ramach realizacji projektu finansowanego przez niemiecką fundację Alexander von Humboldt-Stiftung (Bonn). Projekt zrealizowano w Instytucie Sławistyki i Lingwistyki Mowy (Institut für Slavistik und Sprechwissenschaft) Uniwersytetu Marcina Lutra w Halle i Wittenberdze. Autor wyraża wdzięczność prof. dr hab. Swietłanie Mengel za poparcie projektu i pomoc w jego realizacji.

z drugiej strony tworzy pewne teoretyczne i praktyczne komplikacje: istnienie wielu alternatywnych koncepcji, modeli, systemów terminologicznych powoduje, że nie zawsze jesteśmy w stanie określić, czy mamy do czynienia z różnymi pojęciami, czy z różnymi nazwami tych samych pojęć, czy może z różnymi lingwistycznymi obiektami – różnymi zjawiskami działalności językowej. Dlatego dziś szczególnie ważne i potrzebne są badania metalingwistyczne, których zadaniem jest swego rodzaju inwentaryzacja lingwistycznego instrumentarium wykorzystywanego w naukach o mowie, wyraźna (na ile jest to możliwe) delimitacja poszczególnych formacji, ujęcie lingwistyki mowy jako systemu funkcjonalnego².

Takiej delimitacji szczególnie wymagają nowe kierunki badawcze, jak np. teoria dyskursu. Z jednej strony na tle innych kierunków wyodrębniają się one za sprawą właściwego im wyselekcjonowania obiektów badawczych oraz sposobu ich kategoryzacji; z drugiej jednak strony mają one do czynienia w zasadzie z tym samym obszarem rzeczywistości – sferą performancji językowej. Powoduje to, że leżące u podstaw różnych kierunków badawczych systemy konceptualne częściowo się dublują i krzyżują. Poza tym te same terminy i pojęcia są rozumiane na wiele sposobów – w zależności od przynależności do określonej społeczności (formacji) naukowej (zjawisko ambisemii), co powoduje zniekształcenia w procesie przekazywania informacji, utrudnia porozumienie w środowisku badaczy.

Można wyodrębnić dwa odmienne stanowiska badaczy w kwestii współistnienia różnych kierunków lingwistyki komunikacyjnej: ekskluzywne (krytyczne) i inkluzywne (afirmacyjne). Znany językoznawca Branko Tošović (2014: 19 i n.) uważa, że istnienie kilku pokrewnych dyscyplin naukowych powoduje dublowanie i rozmycie terminów: według niego notoryczne posługiwanie się terminem *dyskurs* zamiast *tekst* czy *styl* (*funkcjonalny*) prowadzi do wypaczenia teorii dyskursu, a jej centralne pojęcie ulega zatarciu. *Dyskurs* w publikacjach lingwistycznych jest dziś tak często używanym, pojemnym i nawet ambiwalentnym pojęciem, że – jak pisze Tošović (wydaje się – z odrobiną ironii) – nie jest już istotne, co jest dyskursem, lecz co nim nie jest (ibid.: 20).

Wyodrębniając cztery pokrewne teorie: 1) teorię komunikacji, 2) teorię stylów, 3) teorię tekstu oraz 4) teorię dyskursu, serbsko-austriacki językoznawca zwraca uwagę na to, że podstawowe pojęcia lingwistyczne: język, mowa, styl funkcjonalny, kontekst, dyskurs i in. są używane (i interpretowane) w sposób niekonsekwentny, co powoduje chaos terminologiczny.

Inne stanowisko zajmuje rosyjska badaczka Elena Baženowa (2014: 9 i n.), która podkreśla możliwość integracji stylistyki funkcjonalnej i teorii dyskursu. Autor-

---

2 Zaprezentowana perspektywa teoretyczna nie stoi w sprzeczności z wieloparadygmatową naturą badań naukowych. Nie chodzi tu o wprowadzenie sztucznego porządku, lecz o ujednolicenie pojęć w zakresie lingwistyki komunikacyjnej w ramach całościowej koncepcji komunikacji językowej. Chodzi o naturalną spójność teoretyczną poszczególnych dyscyplin mających do czynienia ze wspólnym obiektem – mową (*parole*).

ka pisze, że wymóg uwzględnienia kontekstu działalności językowej nie jest prerogatywą dyskursologii, gdyż – poczynając od lat 60. XX w. – teza o konieczności opisu tzw. czynników ekstralingwistycznych stała się jednym z obowiązujących elementów stylistyki funkcjonalnej. Bażenowa nie tylko uznaje strefy przejściowe między teorią dyskursu a stylistyką, lecz pisze także o zintegrowanym ujęciu dyskursywno-stylistycznym:

Badanie tekstu w jego postaci autentycznej zakłada zasadniczą wieloaspektowość analizy, tzn. zastosowanie ujęcia kompleksowego, zgodnie z którym lingwistyczna i stylistyczna ontologia tekstu jest rozpatrywana jako pochodna od różnego rodzaju czynników ekstralingwistycznych – społecznych i kulturowych warunków jego funkcjonowania. [...] Faktycznie przedmiotem badawczym stylistyki funkcjonalnej był i pozostaje właśnie dyskurs, działalność dyskursywna, zmanifestowana [...] w tekście i rozumiana jako działalność werbalno-myślowa, realizowana za pośrednictwem środków językowych [...] (ibid.: 10; tłum. – A.K.).

Ujęcie dyskursywno-stylistyczne, w rozumieniu rosyjskiej badaczki, polega na ustaleniu, w jaki sposób procesy poznawczo-komunikacyjne realizują się w formalnej i semantycznej organizacji tekstów, przy uwzględnieniu szerokiego kontekstu pozajęzykowego (ibid.: 13).

Nie można nie zgodzić się z Bażenową, że istnieje wspólna podstawa komunikacyjna stylu i dyskursu, jednakże twierdzenie o „ujęciu dyskursywno-stylistycznym” wydaje się niewystarczająco uzasadnione. Należy raczej przyznać słuszość innej badaczce, Walerii E. Czerniawskiej (2003: 70), która pisze, że analiza dyskursu w pewnym stopniu znajduje się w opozycji do tradycyjnej analizy tekstu (w jej lingwistycznym rozumieniu). Różnica obydwu kierunków, jak czytamy w artykule Czerniawskiej, dotyczy postawienia akcentów. Badacze dyskursu zwracają uwagę na fragment praktyki społecznej (interpersonalnej), zapośredniczonej przez wyselekcjonowane środki językowe, zwłaszcza takie, jak typ i gatunek tekstu, typy nominacji (typy jednostek nazwowych), typy struktur składniowych, szczególnie takich, które są uwarunkowane osobowością nadawców, ich nastawieniem pragmatycznym, statusem społecznym itd. (zob.: Foucault 1974: 49; Gruber 2012: 25; Januszek, Redder, Resigl 2012: 8; Warnke, Spitzmüller 2008: 22 i in.). Innymi słowy, językowa forma i struktura wypowiedzi jest interpretowana jako sposób czy też instrument interakcji społecznej, a w niektórych koncepcjach (np. socjologii dialogu) obecność aspektu werbalnego jest zasadniczo zminimalizowana (zob. Kaczmarczyk 2009: 32 i n.). Podstawowe zasady analizy dyskursu, np. jak przedstawia je Ruth Wodak (2011: 287 i n.): priorytetowe uwzględnienie problematyki społeczno-politycznej; kontekstowa rekonstrukcja sensów; tło historyczne opisanych w tekście zdarzeń; atrybucja praktyki społeczno-politycznej, zwłaszcza ze względu na adresatów wypowiedzi i in., jak widzimy, mają przeważnie treść społeczno-krytyczną.

Waleria E. Czerniawska (2003: 71 i n.) przytacza przykład z pracy niemieckiego badacza Utza Maasa (1984: 27) – niemiecki tekst propagandowy (ulotkę) 1937 r., zawierający apel partii narodowosocjalistycznej w czasie kampanii „walki z niedbłym wykorzystaniem produktów”. Poniżej jest przytoczona oryginalna wersja tekstu oraz jej polskie tłumaczenie:

An alle Hausfrauen!

Es ist festgestellt worden, dass noch immer ein ganz erheblicher Teil Küchenabfälle in die Müllkästen – bzw. Tonnen geworfen wird und so dem Ernährungshilfswerk im Rahmen des Vierjahresplanes verloren geht. Deshalb wird darauf aufmerksam gemacht, dass alle als Viehfutter verwertbaren Küchenabfälle in die Hausgefäße der NSV zu werfen sind. Wer weiterhin Abfälle, die der Fütterung von vielen tausend Schweinen dienen, in den Müll wirft, schädigt Volksgut und macht sich strafbar. Darum Hausfrauen: bringt Eure Küchenabfälle täglich zu den Sammelgefäßen der NSV. Haltet die Küchenabfälle nicht tagelang zurück! Eure geringen Bemühungen sichern einen großen Erfolg. Einen Erfolg für Alle!

NSDAP. Gauleitung Berlin.

[Do wszystkich gospodyń domowych!

Ujawniono, że bardzo duża część odpadów żywnościowych wciąż jest wyrzucana do śmieci, a zatem nie może być wykorzystana przez komitet dystrybucji żywności w ramach planu 4-letniego. Dlatego prosimy pamiętać, że wszystkie odpady żywnościowe, nadające się do karmienia zwierząt, muszą być wysyłane do specjalnych zbiorników. Kto wyrzuca śmieci, które nadają się, by nakarmić wiele tysięcy świń, szkodzi dobru ludzi i łamie prawo. Dlatego zwracamy się do gospodyń domowych: codziennie wyrzucajcie swoje odpady żywnościowe do specjalnych zbiorników. Nie gromadźcie odpadów przez kilka dni! Twoje małe wysiłki zapewnią wielki sukces. Sukces dla wszystkich! NSDAP. Gauleitung Berlin (tłum. – A.K.)].

Analiza tego tekstu jako elementu dyskursu wymaga zwrócenia uwagi przede wszystkim na społeczno-polityczną sytuację jego kultywowania. Czerniawska (2003: 72) pisze w związku z tym, że treść tekstu należy zinterpretować pod względem tego, jak semantyka ideologiczna przenika do sfery bytowej – wykorzystania produktów spożywczych. Inny ważny problem społeczny, którego dotyczy ten tekst, to status kobiet w Niemczech w latach 30. XX w. W okresie Republiki Weimarskiej kobiety odczuły swoje powołanie społeczne i zaczęły rościć sobie prawa do odgrywania pewnych ról społecznych. W świetle tego ulotkę należy rozumieć jako uznanie przez partię narodowosocjalistyczną, że „małe czyny” kobiet mają duże znaczenie państwowe.

Z tego fragmentu analizy widać, że zacytowanej treści nie bada się w aspekcie funkcji semantycznej, przysługującej jednostkom (formom) językowym (tworzącym pierwotny system modelujący – w terminologii semiotycznej), lecz w aspekcie zabezpieczenia relacji społecznych, zamierzeń i czynności podmiotów politycznych w stosunku do i pod adresem grup społecznych. W związku z tym można odwołać się do znanej teorii konotacji Rolanda Barthes’a (1957: 222 i n.).

Inaczej sprawa wygląda w przypadku stylistyki funkcjonalnej, a także popularnej w Europie gramatyki komunikacyjnej (zob. Awdiejew, Habrajska 2006: 190 i n.): zewnętrzne warunki działalności językowej są rozpatrywane jako niezbędne do rozumienia specyfiki stylu, który w zasadzie jest zjawiskiem akomodacyjnym. W związku z tym Bażenowa pisze o różnych sferach ludzkiej działalności, w których obrębie

kształtują się szczególne zasady selekcji i kombinacji środków językowych, a rezultat oddziaływania tych zasad jest reprezentowany w tekście, na skutek czego jest kreowany specyficzny, nacechowany charakter jego organizacji językowej (Bażenowa 2014: 10; tłum. – A.K.).

Z powyższych rozważań wynika, że analiza dyskursu i analiza stylistyczna stanowią dwie odmienne procedury lingwistyczne, różniące się przede wszystkim pod względem epistemologicznym, ale także ontologicznym. Wymaga ustalenia, jak oba ujęcia mogą zostać skonfigurowane, tak by informacja uzyskana w jeden sposób uzupełniała informację uzyskaną w inny sposób. Zajmę się tym w kolejnych punktach artykułu.

2. Branko Tošović słusznie pisze o konieczności uwzględnienia ogólnej komunikacyjnej podstawy teorii dyskursu i stylistyki. Z analizy literatury socjologicznej i pragmalingwistycznej (zob. Kiklewicz 2015a: 18 i n.) wynika, że taki podstawowy model komunikacji, za sprawą występowania jednostek i kategorii różnego stopnia złożoności, ma charakter stratyfikacyjny, tzn. jest zorganizowany według zasady hierarchiczności³. W literaturze naukowej można napotkać różne rozwiązania kwestii liczebności i zawartości poszczególnych poziomów. Tak więc Piotr Sztompka (2010: 29 i n.) rozróżnia siedem (reprezentowanych przez podstawowe kategorie analizy socjologicznej) poziomów organizacji systemu społecznego: 1) populacja; 2) wspólnota/grupa; 3) pozycja/system; 4) relacja/struktura; 5) działanie; 6) reguła/kultura; 7) zdarzenie/pole zdarzeń. Poza „aspektami społeczeństwa” Sztompka rozpatruje także „konteksty społeczne”, „wyróżniane ze względu na cel, specyfikę działań, swoisty styl postępowania itp. dziedziny aktywności życiowej ludzi” (ibid.: 41), i wyodrębnia następujące konteksty: rodzinę, edukację, pracę, religię i politykę.

Niemiecki badacz Helmut Gruber (2012: 25) także jest przekonany, że komunikacja społeczna jest zorganizowana hierarchicznie, przy czym wyodrębnia jej sześć poziomów: 1) globalne relacje społeczne; 2) instytucje; 3) wzory zachowań; 4) czynności językowe; 5) akty; 6) procedury.

U podstaw stratyfikacyjnego modelu działalności językowej w ujęciu lingwistycznym powinna leżeć idea społecznego uwarunkowania zachowań językowych oraz wykorzystywanych w tym celu środków. Najbardziej bezpośrednim i istotnym

---

3 Filozofowie piszą np. o wielopoziomowej organizacji życia (zob. Grawe 1981: 163 i n.).

czynnikiem takiego uwarunkowania są grupowe lub instytucjonalne wzory zachowań interpersonalnych. Zarówno w przypadku stylu, jak i w przypadku dyskursu oznacza to, że badania lingwistyczne tego rodzaju powinny nawiązywać do schematów skonwencjonalizowanych praktyk społecznych⁴.

Jako jeden z pierwszych koncepcję społecznego uwarunkowania działalności językowej stworzył Michaił M. Bachtin, udział w tym mieli także przedstawiciele „kręgu Bachtina”. Tak więc Walentin N. Wołoszynow w latach 20. XX w. pisał o stratyfikacji form działalności społecznej, które tworzą zintegrowany system życia danej populacji lub danej wspólnoty. Wołoszynow (2010: 188 i n.) wyodrębnił pięć takich poziomów: 1) gospodarcza organizacja społeczeństwa; 2) komunikacja społeczna; 3) interakcje, międzyludzkie kontakty językowe; 4) wypowiedzi; 5) gramatyczne formy języka.

Model Bachtina–Wołoszynowa został rozwinięty przez Galinę P. Nieszczimienko, autorkę „komunikacyjnego modelu języka etnicznego”. Rosyjska badaczka rozróżnia trzy poziomy funkcjonowania języka: 1) obszary; 2) sfery i 3) sytuacje komunikacyjne (Nieszczimienko 1999: 34 i n.)⁵. Obszary komunikacyjne są ufundowane na funkcjach społecznych działalności językowej, rodzajach interakcji, relacjach międzyludzkich itd. U podstaw dychotomii areałów komunikacyjnych, według Nieszczimienko, leżą dwa rodzaje zachowań społecznych: publiczne i prywatne⁶.

Sfera komunikacji (jako pojęcie niższego poziomu abstrakcji) jest uwarunkowana rodzajem działalności i rodzajem kontaktów międzyludzkich. Sfery komunikacji kształtują się w zależności od stosunków ogólnopństwowych, regionalnych, miejscowych, rodzinnych, obyczajowych, rytualnych, profesjonalnych i in. Wśród badaczy nie ma zgody co do stopnia ogólności tej kategorii i granic jej odmienności: w rejestrze sfer można znaleźć np. komunikację medialną, komunikację w rodzinie, twórczość literacką, korespondencję epistolarną, komunikację międzygatunkową (ze zwierzętami, z automatami) itd.

Pojęcie sfery komunikacji koresponduje ze wspomnianym pojęciem kontekstu społecznego. W teorii komunikacji Michaela Fleischera sfera komunikacji odpowiada pojęciu systemu funkcyjnego – chodzi o takie podzespoły komunikacji społecznej, jak gospodarka, religia, wojsko, media i in. (ogólnie Fleischer wyodrębnił czternaście takich systemów). Realizują one określone programy komunikacji – w zależności od rodzaju działalności i sposobów zastosowania komunikacji (Fleischer 2007: 57).

4 Oczywiście nie wyklucza to problematyki formalno-lingwistycznej, tzn. rozpatrywania tekstu/dyskursu jako „zjawiska, któremu są właściwe wszystkie podstawowe cechy języka” (Kotin 2009: 55).

5 Podobną koncepcję, nie powołując się jednak na książkę Nieszczimienko, przedstawił Stanisław Gajda (2000).

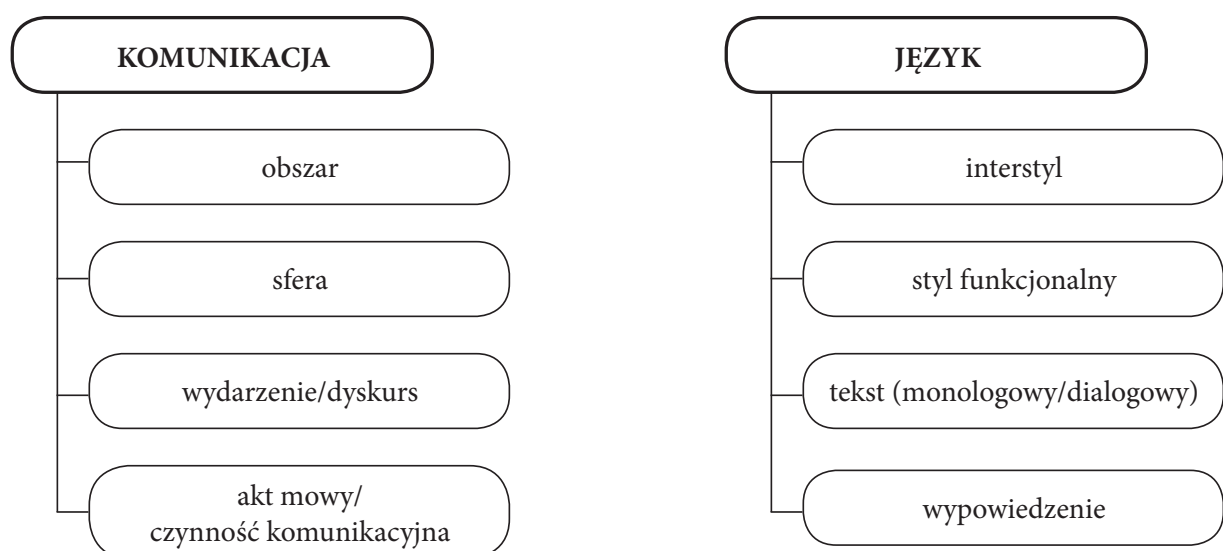
6 W socjologii dychotomia sfery publicznej i prywatnej „oznacza [...] oddzielenie sfer domu i zatrudnienia, traktowane jako podstawa tradycyjnego podziału pracy, opartego na rolach związanych z płcią” (Marshall 2004: 306). O dychotomii interakcji prywatnych i oficjalnych/służbowych zob. także Bell 1980: 141.

Sytuacja komunikacyjna stanowi w koncepcji Nieszczimienko najniższy poziom działalności językowej, a mianowicie wydarzenie komunikacyjne, realizujące się przy współdziałaniu różnych parametrów, takich jak interakcja językowa, relacje społeczne i nastawienia interlokutorów, ich role i statusy, scena działań i atrybuty, obserwatorzy i in. (więcej o tych parametrach zob. Nęcki 2000: 94; Hymes 2003; Sawicka 2006: 218 i n.). Wyodrębnia się takie sytuacje komunikacyjne, jak spotkanie towarzyskie, wizyta u lekarza, rozmowa ze sprzedawcą, rozmowa telefoniczna, wyznanie miłości, wykład akademicki, spot reklamowy i in.

Skupiając się na tzw. idiomach językowych (jako odmianach społecznych języka narodowego), Nieszczimienko zupełnie zlekceważyła problem stylów funkcjonalnych, choć jest oczywiste, że styl, o czym była mowa w pierwszym punkcie, nie tylko stanowi podzbiór jednostek językowych i reguł ich konfiguracji, lecz także wykazuje cechy pochodności od otoczenia społecznego i obszaru ludzkiej działalności, na skutek czego zróżnicowanie stylów rzutuje na zróżnicowanie w obrębie systemu społecznego. Dlatego zaproponowany przez Nieszczimienko model nie może zostać uznany za wyczerpujący – potrzebne jest zastosowanie szerszego aparatu kategoryalnego, m.in. z uwzględnieniem ogólnej teorii komunikacji, socjologii języka, etnografii mowy i in.

W pierwszej kolejności w systemie działalności językowej należy wyodrębnić dwa moduły: KOMUNIKACJĘ (działalność komunikacyjną) oraz JĘZYK (zaopatrzenie językowe). W obrębie każdego modułu występują cztery poziomy wzajemnie przyporządkowanych sobie zjawisk (każdemu poziomowi działalności komunikacyjnej odpowiada określony poziom zaopatrzenia językowego). Ukazuje to następujący schemat:

Rys. 1. Stratyfikacyjny system działalności językowej

Źródło: opracowanie własne.

Powyższy schemat prawie nie zawiera nowych pojęć, nowość proponowanego ujęcia polega na ich strukturalizacji. Niektóre elementy wymagają jednak komentarzy. Przede wszystkim należy podkreślić, że każdemu poziomowi przysługuje inna tożsamość czy też inna jakość kategorii bazowych. Dlatego fakt, że wyodrębniono cztery poziomy, a nie pięć, sześć czy dziesięć, jest merytorycznie zdeterminowany. Z drugiej jednak strony granice między poziomami są raczej rozmyte, w każdym razie kategorie bazowe przewidują możliwość alternatywnych realizacji, które można interpretować jako kategorie podbazowe. Idea ta (o podłożu kognitywistycznym) w odniesieniu do komunikacji językowej została zrealizowana w publikacji *Tęcza nad potokiem...* (Kiklewicz 2010b: 91 i n.). Zaproponowano w niej stratyfikacyjny model aktów mowy, w którym wszystkie czynności językowe przyporządkowano trzem poziomom: 1) nadbazowemu (akty dyrektywne, werdyktywne, deklaratywne, komisyjne itd.); 2) bazowemu (prośba, żądanie, propozycja, rada itd.) oraz 3) podbazowemu (prośba o jałmużnę, prośba o dofinansowanie, prośba o ciszę, prośba o przedłużenie umowy o pracę i in.).

Zjawisko to obserwujemy na każdym z wyodrębnionych poziomów. Tak więc choć dychotomia arealów komunikacyjnych nie budzi zastrzeżeń, to jednak istnieją zjawiska „mieszane”, np. areal komunikacji medialnej, w którym dziś obecne są elementy zachowań publicznych oraz zachowań potocznych, rodzinnych, środowiskowych. Można to potraktować jako kolejny element w opozycji arealów, jednakże możliwe jest też inne rozwiązanie: ujęcie tych zachowań jako swego rodzaju *p o d b a z o w e a r e a ł u*, tzn. odmiany arealu oficjalnych zachowań komunikacyjnych.

Dotyczy to także pojęcia stylu. Kategoria stylu funkcjonalnego ma charakter bazowy, jednak istnieją jej rozszerzenia: zarówno generalizacje, jak i specyfikacje. Tak więc pojęcie interstylu (więcej o tym zob. Kiklewicz 2010a: 18) oznacza zespół stylów funkcjonalnych, realizowanych w obrębie tego samego obszaru komunikacji. Obszarowi komunikacji oficjalnej jest przyporządkowana norma literacka (czy też norma wzorcowa), a obszarowi komunikacji nieoficjalnej – język potoczny. Mamy do czynienia z opozycją, której w terminologii angielskiej odpowiadają pojęcia: *formal language* i *public language*.

Istnieją także podbazowe specyfikacje stylów funkcjonalnych. Jak wiadomo, w teorii stylistyki oraz poetyki literatury artystycznej występują pojęcia: styl epoki, styl autora, styl tekstu (Handke 2008: 55). Wszystkie te pojęcia są pochodne od stylu funkcjonalnego. Na przykład w obrębie stylu artystycznego istnieją podstyle historyczne: manieryzm, romantyzm, sentymentalizm, realizm, pozytywizm, modernizm, postmodernizm i in. Poszczególne idiostyle (czyli style autorskie) także należą do określonego stylu funkcjonalnego – zwykle tego rodzaju odmiennosć jest rozpatrywana w odniesieniu do stylu artystycznego, ale występuje (w mniejszym stopniu) także w innych stylach, np. naukowym⁷.

---

7 Np. Bogusław Żyłko (2017: 27) pisze o różnych idiostylach naukowych dwóch wybitnych semiotyków: Jurija M. Łotmana i Umberta Eco.

Istnieją ponadto kulturowo uwarunkowane podstyle funkcjonalne (więcej o tym zob. Kiklewicz 2015b: 17 i n.). Na przykład styl naukowy w tradycji rosyjskiej – w porównaniu z polską tradycją piśmienniczą – w większym stopniu różni się od stylu komunikacji potocznej, jest bardziej wyspecyfikowany (np. pod względem częstości występowania wyrazów obcych).

3. Dyskurs w swej istocie jest pojęciem ambiwalentnym, nawiązującym zarówno do relacji i interakcji społecznych, jak i do zastosowania wyrażonej w znakach informacji. Stanisław Gajda pisze na ten temat, że dyskurs to „bardzo złożony, wielowymiarowy fenomen poznawczo-językowo-komunikacyjno-kulturowy”, co – zdaniem badacza – otwiera „możliwości badania różnych jego aspektów i stawia problem integracji uzyskanych wyników” (Gajda 2007: 13). Integracja, o której pisze Gajda, jest jednak utrudniona z uwagi na fakt spotęgowanej dywersyfikacji tego pojęcia, na co niejednokrotnie zwracano uwagę w literaturze (Uchwanowa-Szmygowa 2000: 457, 2014; Grzmil-Tylutki 2007; Małyńska 2012: 38–44; Galieva 2011: 172; Karpiński 2013: 187; Tošović 2014: 20). Na łamach publikacji lingwistycznych dyskurs jest rozumiany jako wszelki proces użycia języka; jako strumień mowy; jako każda jednostka mowy, dłuższa od zdania; jako wypowiedź mówiona w opozycji do tekstu pisanego; jako proces komunikacji; jako pragmatyczny wymiar tekstu; jako zbiór norm, zasad, reguł zachowań komunikacyjnych (stosowanych w procesie tworzenia tekstu); jako strumień tekstów połączonych ze sobą wspólnym mianownikiem (celem/funkcją, sferą występowania, tematyką, rodzajem używanego medium); jako rodzaj realizacji kodu kulturowego i ideowego itd.

W zaproponowanym w poprzednim punkcie modelu zadbane o to, żeby skategoryzować dyskurs w taki sposób, by nie dublował on innych kategorii. Pojęcie dyskursu należy do modułu komunikacyjnego – na tym polega jego zasadnicza różnica w porównaniu ze stylem funkcjonalnym jako pojęciem *stricte* lingwistycznym. Inna różnica polega na tym, że są to pojęcia różnych stopni uogólnienia: style funkcjonalne są przyporządkowane sferom komunikacyjnym, podczas gdy dyskurs jest równoważny z pojęciem zdarzenia komunikacyjnego.

W tym przypadku można odnieść się do kategorii gatunku. W genologii gatunek jest traktowany jako „zespół cech [...] przypisywanych pewnym typom tekstów” (Witosz 2005: 117), z tym że gatunek może zostać określony także w oparciu o egzemplarze prototypowe jako jego wzorce. Pewne konwencje oraz schematy istnieją także w zakresie dyskursów – za ich pomocą dyskursy są identyfikowane, różnicowane i klasyfikowane. Innymi słowy, tu także mamy do czynienia z gatunkami, z tym że zespoły cech i wzorce mają tu inny charakter – dotyczą zdarzeń komunikacyjnych. Wobec tego np. w sferze komunikacji politycznej można wyodrębnić takie dyskursy, jak konferencja prasowa (z udziałem polityków); wystąpienie publiczne polityka; debata polityczna w telewizji; manifestacja polityczna; strona internetowa partii politycznej; portret wyborczy; wypowiedź polityka na portalu społecznościowym i in. – są to różne gatunki komunikacji politycznej.

Dyskursy realizują się w obrębie poszczególnych sfer komunikacji. Jednocześnie dyskurs jest pojęciem nadrzędnym w stosunku do pojęcia aktu mowy – pojedynczej czynności komunikacyjnej. W związku z tym dyskurs odpowiada pojęciu *speech acts set* używanemu w analizie konwersacyjnej (zob. Murphy, Neu 1996; Válková 2013)⁸. W podobny sposób dyskurs definiuje Stanisław Grabias:

Dyskursem nazwijmy ciąg zachowań językowych, których postać zależy od tego, kto mówi, do kogo, w jakiej sytuacji i w jakim celu. Tak pojęty dyskurs jest rodzajem interakcji społecznej dokonującej się przy udziale języka (Grabias 2003: 264 i n.).

W zaproponowanym w punkcie 2 modelu tożsamość dyskursu jako kategorii poznawczej jest oparta na dwóch opozycjach: 1) „pionowej”, czyli sfera komunikacyjna – zdarzenie komunikacyjne (dyskurs) – czynność komunikacyjna; 2) „poziomej”: dyskurs – tekst. Analiza literatury lingwistycznej, jak również innych źródeł (np. tekstów dziennikarskich) wykazuje brak konsekwencji w użyciu terminu *dyskurs*, który oznacza zarówno tekst, jak i sferę komunikacji. Można to obserwować np. w rozdziale *Cele komunikacyjne a typologia gatunkowa polskich tekstów* monografii Aleksego Awdiejewa i Grażyny Habrajskiej (2006: 190 i n.): pokazano tu stylistyczne zróżnicowanie tekstów na skutek dostosowania środków językowych do typu komunikacji i przysługujących jej celów. Autorzy słusznie podkreślają, że stylistyczny opis polszczyzny nie może sprowadzać się jedynie do formalnego zróżnicowania tekstów, lecz musi uwzględniać ich aspekt „zewnętrzny”, funkcjonalny. Pojęcia stylu i gatunku są przy tym stosowane w szczególny sposób: na styl wskazują określone wykładniki formalne, gatunek zaś jest definiowany ze względu na cel komunikacyjny, przy tym choć „gatunek i styl w różny sposób wskazują na ten sam tekst”, jednocześnie „w tym zakresie można je utożsamiać” (ibid.: 191). We wspomnianym rozdziale chodzi o „typologię gatunkową polskich tekstów”, aczkolwiek autorzy opisują pięć stylów funkcjonalnych: potoczny, naukowy, urzędowy, publicystyczny i literacki. Zamiennie traktuje się nie tylko terminy *gatunek* i *styl*, lecz także terminy *język* (czytamy o „języku potocznym”) i *dyskurs*: czytamy np. o dyskursie naukowym oraz dyskursie urzędowym.

Na LXXII Zjeździe PTJ w Krakowie (2014) lubelska badaczka Małgorzata Rzeszutko-Iwan mówiła o *dyskursie naukowym* w znaczeniu ‘nauka jako dyskurs’.

8 Metoda analizy konwersacyjnej polega na wyeksponowaniu reguł wzajemnego powiązania poszczególnych „kroków” konwersacyjnych, jak również warunkujących je czynników (Hutchby, Wooffitt 2001: 38). Jak piszą wspomniani wyżej autorzy, konwersacja składa się z przylegających i powiązanych ze sobą par replik/kroków (*adjacency pairs*), które tworzą pewien układ (*talk interaction*). Choć w odróżnieniu od klasycznej teorii aktów mowy analiza konwersacyjna w dużym stopniu bierze pod uwagę kontekst i warunki interakcji: kto, z kim, gdzie itd. prowadzi konwersację (ibid.: 21), jednak konwersację rozpatruje się w świetle obowiązujących w jej obrębie reguł, a nie z punktu widzenia ogólnych zasad i norm relacji społecznych. Dlatego w porównaniu z analizą dyskursu analiza konwersacyjna ma charakter bardziej proceduralny, zlokalizowany, koncentruje się na wzajemnym skonfigurowaniu i uwarunkowaniu czynności („kroków”).

Takie – rodzajowe, a nie gatunkowe – rozumienie dyskursu jest powszechne. W podobny sposób funkcjonują liczne terminy: *dyskurs polityczny*, *dyskurs publiczny*, *dyskurs medialny*, *dyskurs prawniczy*, *dyskurs wojskowy*, *dyskurs filozoficzny*, *dyskurs medyczny*, *dyskurs reklamowy* itd. w znaczeniu: polityka jako dyskurs, media jako dyskurs, prawo jako dyskurs, filozofia jako dyskurs itd. W pracy czeskiego lingwisty Mariána Slobody (2013: 286 i n.) dyskurs jest pojmowany bardzo szeroko i w sposób dość rozmyty – jako pewien komunikacyjny atrybut funkcjonowania wspólnoty etnicznej.

Utożsamienie dyskursu ze sferą komunikacyjną (kontekstem społecznym czy systemem funkcyjnym), tzn. z polityką, nauką, mediami, techniką, religią, edukacją, medycyną, wojskiem itd., jest naganne nie tylko ze względu na dublowanie pojęć, lecz także dlatego, że dyskurs przede wszystkim przewiduje pewnego rodzaju dynamiczność oraz organizację liniową, sekwencyjną – ograniczony w czasie i przestrzeni ciąg czy też tok czynności, realizowanych w formie znakowej. Sfera komunikacyjna, np. polityka, nie zakłada lokalizacji w czasie ani przestrzeni, dlatego gdy czytamy u Gajdy (2007) o polskim *dyskursie komicznym* (bez konkretyzacji gatunkowej, czy chodzi o dowcip, fraszkę, komedię itd.), rozumiemy, że autor ma na myśli komizm (tzn. sferę zachowań o nacechowaniu żartobliwym) jako dyskurs, ale wówczas pozostaje problem kategoryzacji poszczególnych gatunków komicznych.

Gatunkowa interpretacja dyskursu oznacza, że w ramach sfery komunikacji (jako rodzaju) istnieje pewna liczba konwencji dyskursywnych. Innymi słowy, poprawne użycie terminu *dyskurs* oznacza, że może on występować w liczbie mnogiej: *dyskurs polityczny* – *dyskursy polityczne* (jako alternatywne gatunki zdarzeń w obrębie jednej sfery komunikacyjnej). Przy rodzajowym pojmowaniu dyskursu nie jest to możliwe.

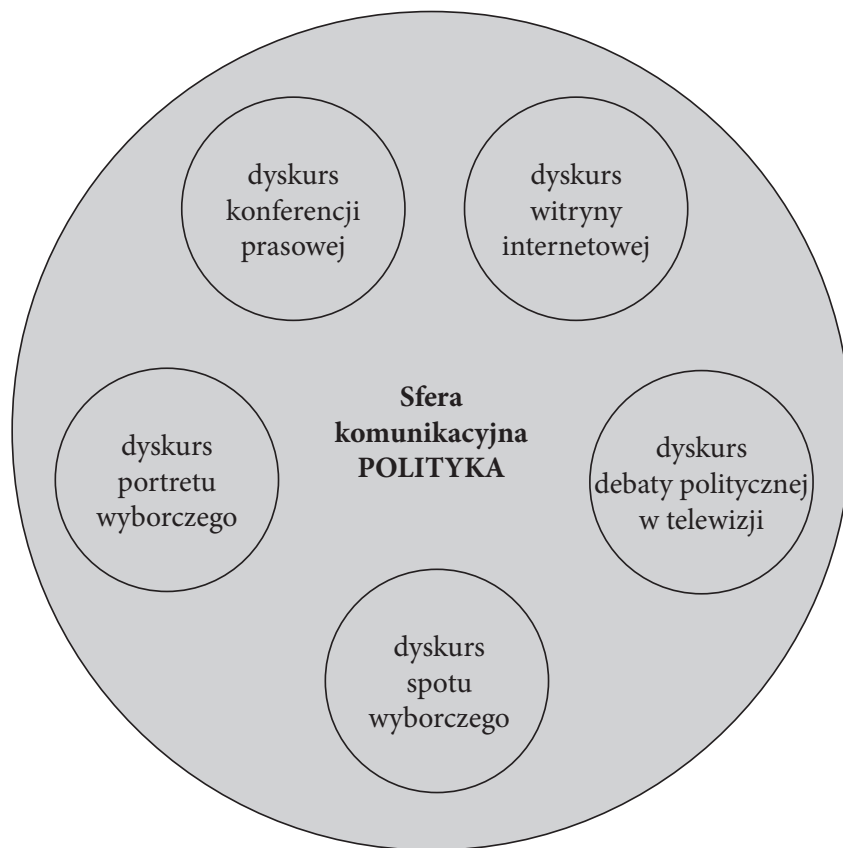
Ujęcie rodzajowe dyskursu, jak można sądzić, jest oparte na błędzie logicznym: skoro w strukturze terminu, np. *dyskurs polityczny*, przymiotnik, odnoszący do określonej sfery komunikacyjnej, zajmuje pozycję członu modyfikującego, zawiera specyfikację rzeczownika *dyskurs*, to dyskurs utożsamia się ze sferą komunikacyjną, która realizuje się w swoich odmianach, takich jak m.in. polityka.

Taki ambiwalentny, dyssypacyjny status dyskursu można wytłumaczyć, odwołując się do ogólnej teorii poznania. Rosyjski filozof Michaił M. Nowosiołow (1978: 197) pisze, że istnieją dwie zasadniczo odmienne i niezupełnie symetryczne formy rzeczywistości: *ontologiczna* (empiryczna) i *gnoseologiczna*. Obiektywne stany rzeczy niekoniecznie w sposób adekwatny zostają odzwierciedlone w modelach umysłu. Na przykład z ontologicznego punktu widzenia nakreślony na kartce papieru odcinek to dyskretny, sukcesywny zbiór kropek, podczas gdy z gnoseologicznego, czyli perceptywnego, punktu widzenia to linia nieprzerwana.

Podobnie jest z dyskursem: choć z gnoseologicznego punktu widzenia polityce przysługuje status swego rodzaju *differentia specifica* w strukturze terminów typu *dyskurs polityczny*, *dyskurs rozrywkowy*, *dyskurs kulinarny*, *dyskurs rasowy*, *dyskurs*

feministyczny, dyskurs handlowy itd., to jednak z ontologicznego (czy empirycznego) punktu widzenia przymiotnik jest nazwą pojęcia szerszego formatu, czyli wyższego poziomu ogólności: poszczególne dyskursy występują w obrębie sfery komunikacyjnej.

Rys. 2. Alternatywne dyskursy w obrębie sfery komunikacyjnej POLITYKA

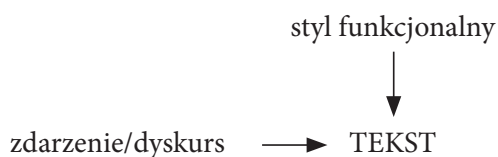

Na błędny charakter utożsamienia dyskursu i sfery komunikacji społecznej wskazuje dotychczasowa praktyka analizy dyskursu: nie dotyczy ona obszarów ludzkiej działalności, takich jak polityka, ekonomia, oświata, medycyna, technika, religia i in., lecz zdarzeń komunikacyjnych jako realnych, postrzeganych obiektów; np. w polityce są to komunikaty prasowe, wywiady, wystąpienia polityków, strony internetowe, spoty, plakaty wyborcze, posty w dyskusjach internetowych, komentarze, posty na portalach społecznościowych, blogi, eventy itd.

***

Można konkludować, że teoria dyskursu i stylistyka funkcjonalna z jednej strony wykazują pewne podobieństwa – jako dyscypliny pokrewne, mające do czynienia z badaniem działalności językowej i jej powiązań z otoczeniem społecznym; z drugiej zaś strony każdy kierunek badawczy preferuje własny przedmiot, tzn. inne uję-

cie języka. Gdyby z przytoczonego w punkcie 2 schematu wyodrębnić środkowy fragment, będzie on wyraźnie pokazywał, że tym elementem, który łączy dyskurs i styl, jest tekst.

Styl funkcjonalny stanowi odmianę (subkod) języka narodowego, która realizuje się w tekstach. Innymi słowy, styl to ресурс czy też zasób językowego kształtowania tekstu zgodnie z określoną sferą komunikacji jako otoczeniem działalności werbalnej.

Dyskurs znajduje się w innej, „poziomej” relacji z tekstem: jest to aktywne, dynamiczne środowisko, w którym tekst jest potrzebny i realizowany oraz które jest niezbędne dla autentycznego rozumienia jego funkcji semantycznych i pragmatycznych.

Można więc konstatować, że mamy tu do czynienia z działaniem znanej filozoficznej zasady komplementarności: teoria dyskursu i stylistyka funkcjonalna jednocześnie wzajemnie się wykluczają i uzupełniają. Teoria dyskursu, wbrew obawom wielu „tradycyjnych” lingwistów, nie zagraża stylistyce – źródłem zagrożenia natomiast jest nierozumienie specyfiki każdej dyscypliny, swoista eskalacja terminologii dyskursologicznej, „wszystkoizm” dyskursu oraz brak systemowego ujęcia pojęć w oparciu o ogólną teorię komunikacji.

Literatura

- AWDIEJEW A., HABRAJSKA G., 2006, *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*, t. 2, Łask.
- BARTHES R., 1957, *Mythologies*, Paris.
- BAŻENOWA E., 2014 [= E. Баженова], *Дискурсивно-стилистический анализ текста*, „Stylistyka” XXIII, s. 9–17.
- BELL R., 1980 [= Р. Белл], *Социолингвистика. Цели, методы, проблемы*, Москва.
- CZERNIAWSKA W.E., 2003 [= В.Е. Чернявская], *От анализа текста к анализу дискурса: немецкая школа дискурсивного анализа*, „Филологические науки” 3, s. 68–76.
- FLEISCHER M., 2007, *Zarys ogólnej teorii komunikacji*, [w:] G. Habrajska, A. Obrębska (red.), *Mechanizmy perswazji i manipulacji*, Łask, s. 29–72.
- FOUCAULT M., 1974, *L'archéologie du savoir*, Paris.
- GAJDA S., 2000, *Media – stylowy tygiel współczesnej polszczyzny*, [w:] J. Bralczyk, K. Mosiołek-Kłosińska (red.), *Język w mediach masowych*, Warszawa, s. 19–27.
- GAJDA S., 2007, *Współczesny polski dyskurs komiczny*, [w:] J. Mazur, M. Rumińska (red.), *Humor i karnawalizacja we współczesnej komunikacji językowej*, Lublin, s. 11–19.
- GALIEWA A., 2011 [= А. Галиева], *Снова дискурс: история одного перевода*, [w:] Е. Потехина (ред.), *Язык и текст в системном и социокультурном аспекте*, Olsztyn, s. 169–186.
- GRABIAS S., 2003, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin.

- GRAWE P.S., 1981 [= П.С. Граве], *Системный подход к исследованию патологии психики*, [w:] Д.М. Гвишиани (ред.), *Системные исследования. Методологические проблемы*, Москва, s. 160–181.
- GRUBER H., 2012, *Funktionale Pragmatik und Systemisch Funktionale Linguistik – ein Vergleich*, [w:] F. Janussek, A. Redder, M. Resigl (red.), *Kritische Diskursanalyse und Funktionale Pragmatik*, „Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie”, 82, Osnabrück, s. 19–47.
- GRZMIL-TYLUTKI H., 2007, *Gatunek w świetle francuskiej teorii dyskursu*, Kraków.
- HANDKE R., 2008, *Poetyka dzieła literackiego. Instrumenty lektury*, Warszawa.
- HUTCHBY I., WOOFFITT R., 2001, *Conversation Analysis. Principles, Practices and Applications*, Cambridge.
- HYMES D., 2003, *Models of the Interaction of Language and Social Life*, [w:] C.B. Paulston, G.R. Tucker (red.), *Sociolinguistics. The Essential Readings*, Oxford, s. 31–45.
- JANUSSEK F., REDDER A., RESIGL M. (red.), 2012, *Kritische Diskursanalyse und Funktionale Pragmatik*, „Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie”, 82, Osnabrück.
- KACZMARCZYK M., 2009, *Socjologia dialogu*, „Studia Socjologiczne” 2, s. 13–54.
- KARPIŃSKI M., 2013 [= М. Карпинский], *О дискурс-аналитической практике*, [w:] И. Ухванова и др. (ред.), *La Table Ronde*, вып. 2: *Лингвистика дискурса и перспективы ее развития в парадигме современной славистики*, Минск, s. 187–205.
- KIKLEWICZ A., 2010a, *A Distributional Model of Language Variants*, „Studies in Polish Linguistics” t. 5, s. 7–25.
- KIKLEWICZ A., 2010b, *Tęcza nad potokiem... Kategorie lingwistyki komunikacyjnej, socjolingwistyki i hermeneutyki lingwistycznej w ujęciu systematycznym*, Łask.
- KIKLEWICZ A., 2015a, *Kategoryzacja dyskursu*, [w:] A. Kikiewicz, I. Uchwanowa-Szmygowa (red.), *Dyskurs. Aspekty lingwistyczne, semiotyczne i komunikacyjne*, Olsztyn, s. 15–42.
- KIKLEWICZ A., 2015b, *Styl jako kategoria lingwistyki międzykulturowej*, „Stylistyka” XXIV, s. 7–28.
- KIKLEWICZ A., 2015c, *W kierunku socjologii językoznawstwa: dywersyfikacja współczesnej wiedzy lingwistycznej w świetle socjologii nauki i teorii paradygmatów*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” LXXI, s. 27–46.
- KOTIN M.L., 2009, *Генеалогия дискурса и проблема языковых изменений*, „Przegląd Russystyczny” 2, s. 54–62.
- MAAS U., 1984, „*Als der Geist der Gemeinschaft eine Sprache fand*”. *Sprache im Nationalismus*, Opladen.
- MAŁYSKA A., 2012, *Strategie komunikacyjne we współczesnym dyskursie politycznym*, Lublin.
- MARSHALL G. (red.), 2004, *Słownik socjologii i nauk społecznych*, tłum. A. Kapciak i in., Warszawa.
- MURPHY B., NEU J., 1996, *My Grade's Too Low: The Speech Act Set of Complaining*, [w:] S.M. Gass, J. Neu (red.), *Speech Acts across Cultures: Challenges to Communication in a Second Language*, Berlin, s. 191–216.
- NĘCKI Z., 2000, *Komunikacja międzyludzka*, Kraków.
- NIESZCZIMIENKO G.P., 1999 [= Г.П. Нешименко], *Этнический язык. Опыт функциональной дифференциации. На материале сопоставительного изучения славянских языков*, München.
- NOWOSIOŁOW M.M., 1978 [= М.М. Новоселов], *Категория тождества и ее модели*, [w:] М.М. Новоселов (ред.), *Кибернетика и диалектика*, Москва, s. 183–211.
- SAWICKA G., 2006, *Język a konwencja*, Bydgoszcz.

- SLOBODA M., 2013, *Zanikání státního jazyka: běloruština v procesu formování národa*, „Slovía” nr 3 (82), s. 281–314.
- SZTOMPKA P., 2010, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Warszawa.
- TOŠOVIĆ B., 2014 [= Тошович Б.], *Стиль и дискурс: сходства и различия*, „Stylistyka” XXIII, s. 19–29.
- UCHWANOWA-SZMYGOWA I. (red.), 2000 [= И. Ухванова-Шмыгова] *Методология исследований политического дискурса. Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов*, вып. 2, Минск.
- UCHWANOWA-SZMYGOWA I. (red.), 2014, *Dyskurs w perspektywie akademickiej. Materiały z międzynarodowego okrągłego stołu, 3–5 kwietnia 2009 r.*, Mińsk, Białoruś, Olsztyn.
- VÁLKOVÁ S., 2013, *Speech Act or Speech Act Sets: Apologies and Compliments*, „Linguistica Pragensia” 23/2, s. 44–56.
- WARNKE I.H., SPITZMÜLLER J., 2008, *Methoden und Methodologie der Diskurslinguistik – Grundlagen und Verfahren einer Sprachwissenschaft jenseits textueller Grenzen*, [w:] iidem (red.), *Methoden der Diskurslinguistik. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur trans-textuellen Ebene*, Berlin – New York, s. 3–54.
- WITOSZ B., 2005, *Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki*, Katowice.
- WODAK R., 2011 [= Р. Водак], *Критическая лингвистика и критический анализ дискурса*, „Политическая лингвистика” 4, s. 286–291.
- WOŁOSZYNOW W.N., 2010 [= М.М. Бахтин, В.Н. Волошинов], *Антропологистика. Избранные труды*, Москва.
- ŻYŁKO B., 2017, *Słowo wstępne*, [w:] J. Łotman, *Kultura, historia, literatura*, tłum. B. Żyłko, Gdańsk, s. 7–28.

Theory of Discourse and Stylistics Summary

The subject of this article is the structure of modern scientific knowledge in the field of communicative linguistics, including such fields and disciplines as stylistics, pragmatics (functional pragmatics), text linguistics, (new) rhetoric, discoursology, genology, etc. The author focuses on the problem of delimitation of functional stylistics and the theory of discourse, in the perspective of their subjects and thematic fields. The theoretical problem is that the multiplication of concepts, models, and terminological systems makes it unclear whether we are dealing with different concepts, with different names for the same concepts, with different linguistic objects, or with different phenomena/facts of verbal behaviour. The author offers a unified communicative basis for research in the field of style and discourse, while considering these categories within the stratification model of verbal behaviour.